

Gnieźnieńskie Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej

Pytanie 111: W jakim kierunku powinniśmy rozwijać badania nad waloryzacją potencjału turystyczno-kulturowego w Polsce?

Dr Marcin Gorączko

Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich

Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska

<https://orcid.org/0000-0002-8866-6645>

Pod koniec 2020 roku na łamach „Turystyki Kulturowej” dokonano podsumowania dotychczasowego stanu zawansowania badań nad potencjałem kulturowo-turystycznego mikroregionów w Polsce [Gorączko 2020a]. Od tego czasu opublikowano 17 nowych raportów waloryzacyjnych. Sześć z nich dotyczyło woj. kujawsko-pomorskiego, dzięki czemu region ten stał się drugim, po woj. wielkopolskim, dla którego proces waloryzacji został zakończony. Pięć raportów objęło mikroregiony w woj. zachodniopomorskim, kolejne 4 w woj. małopolskim. Po jednym tego typu opracowaniu ukazało się dla województw pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. W tym drugim przypadku były to badania pionierskie na tym obszarze. Na chwilę obecną projektem objęto 118 mikroregionów, co stanowi nadal mniej niż 40% ich łącznej liczby w Polsce (Tab. 1, Ryc. 1).

Nawiązanie współpracy pomiędzy czasopismem „Turystyka Kulturowa” a Uniwersytetem Zielonogórskim zaowocowało planem intensyfikacji w najbliższych dwóch latach badań na obszarze woj. lubuskiego. Będą one dotyczyły zarówno mikroregionów, które dotychczas nie zostały objęte waloryzacją, czego przykładem jest ostatnio dokonana ocena potencjału turystyczno-kulturowego Zielonej Góry i powiatu zielonogórskiego [Mikos v. Rohrscheidt 2025], jak również aktualizacji wcześniejszych opracowań z tego terenu.

Jestem przekonany, że dalszej realizacji tak długotrwałego przedsięwzięcia pomogłoby wypracowanie pewnej strategii, obejmującej szerszy niż dotychczas horyzont czasowy i bardziej efektywne metody działania. Dlatego proponuję kilka wątków do dyskusji na temat kierunków, w jakich można by rozwijać badania nad waloryzacją potencjału turystyczno-kulturowego w Polsce.

1. Czy Państwa zdaniem powinniśmy w dalszych działaniach skupić się na obszarach, gdzie rozpoznanie potencjału turystyczno-kulturowego jest już najbardziej zawansowane, a jeśli tak to dlaczego?

2. Czy może raczej zabiegać o raporty dotyczące terenów nieuwzględnionych lub bardzo słabo dotychczas zaznaczających się w naszym projekcie?
3. Czy w tym drugim przypadku warto rozważyć wyznaczenie mikroregionów priorytetowych, na których nam szczególnie powinno zależeć? Z jakich powodów? Czy też nie warto tu wprowadzać jakiejś hierarchii oczekiwań?
4. Które – według Państwa – mikroregiony wymagałyby w pierwszym rzędzie aktualizacji raportów w związku z pojawieniem się nowych, nieuwzględnionych wówczas walorów, które powodują, że ich ocena wydaje się nieadekwatna do rzeczywistości? A może mają Państwo powody sądzić, że istnieją podstawy w konkretnych przypadkach do obniżenia nadanej im kiedyś rangi?
5. W jaki sposób moglibyśmy skuteczniej popularyzować w środowisku naukowym i wśród zarządzających turystyką ideę waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów w Polsce?
6. Do jakich osób, o jakich kwalifikacjach zawodowych, zainteresowaniach badawczych czy posiadanej wiedzy, można adresować zachęty do podjęcia współpracy z redakcją czasopisma w tym zakresie tematycznym?
7. Czy raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego, będący przede wszystkim publikacją naukową, ma szansę jako opracowanie eksperckie stanowić przedmiot oferty skierowanej do samorządów, czy też możliwości aplikacyjne są tu raczej ograniczone?

Podsumowując, w jakim kierunku powinniśmy rozwijać badania nad waloryzacją potencjału turystyczno-kulturowego w Polsce?

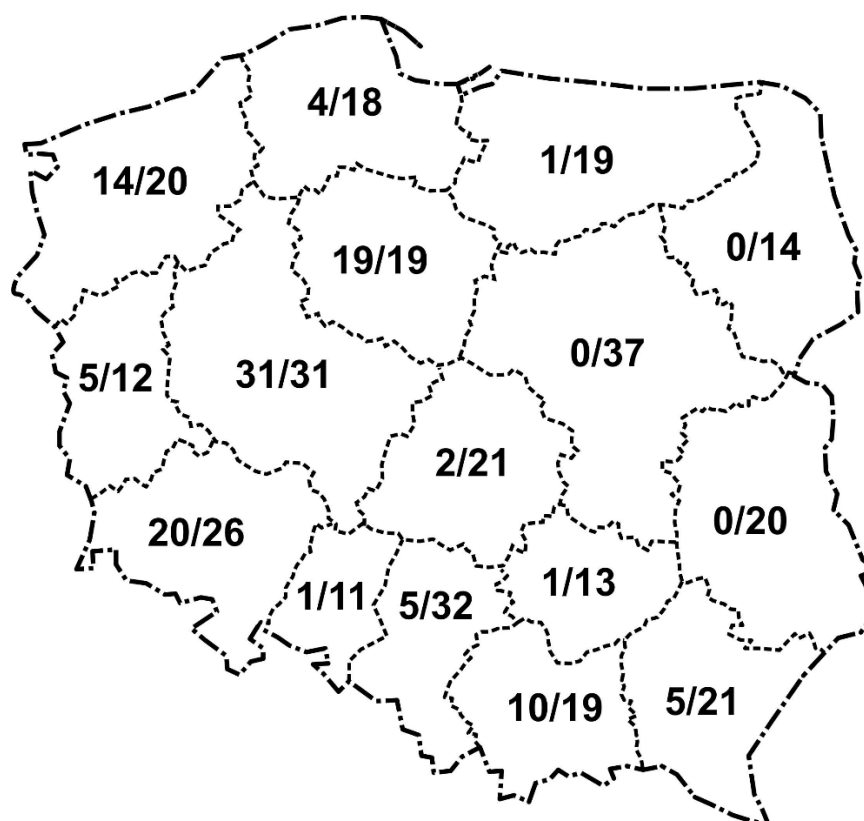
Tab.1. Potencjał kulturowo-turystyczny w mikroregionach poddanych waloryzacji w latach 2007-2024 (stan na 31.12.2024 r.)

Lp.	Województwo	Nazwa mikroregionu	Data badania	Potencjał
1.	dolnośląskie	pow. Bolesławiecki	2013	średni
2.	dolnośląskie	pow. dzierzoniowski	2012	średni
3.	dolnośląskie	pow. Głogowski	2013	średni
4.	dolnośląskie	pow. Jaworski	2013	średni
5.	dolnośląskie	Jelenia Góra i pow. jeleniogórski	2012	średni
6.	dolnośląskie	pow. kamiennogórski	2014	średni
7.	dolnośląskie	pow. Kłodzki	2008	duży
8.	dolnośląskie	Legnica i pow. legnicki	2014	duży
9.	dolnośląskie	pow. Lwówecki	2015	średni
10.	dolnośląskie	pow. Milicki	2012	średni
11.	dolnośląskie	pow. Oleśnicki	2011	średni
12.	dolnośląskie	pow. Strzeliński	2014	mały
13.	dolnośląskie	pow. Świdnicki	2013	duży
14.	dolnośląskie	pow. Trzebnicki	2015	średni
15.	dolnośląskie	Wałbrzych i pow. wałbrzyski	2017	duży

16.	dolnośląskie	pow. Wołowski	2016	średni
17.	dolnośląskie	Wrocław i pow. wrocławski	2012	wielki
18.	dolnośląskie	pow. Ząbkowicki	2014	duży
19.	dolnośląskie	pow. Zgorzelecki	2018	średni
20.	dolnośląskie	pow. Złotoryjski	2015	średni
21.	kujawsko-pomorskie	pow. aleksandrowski	2021	średni
22.	kujawsko-pomorskie	pow. Brodnicki	2020	średni
23.	kujawsko-pomorskie	Bydgoszcz i pow. bydgoski	2013	duży
24.	kujawsko-pomorskie	pow. Chełmiński	2017	duży
25.	kujawsko-pomorskie	pow. golubsko-dobrzyński	2023	średni
26.	kujawsko-pomorskie	Grudziądz i pow. grudziądzki	2020	duży
27.	kujawsko-pomorskie	pow. inowrocławski	2012	średni
28.	kujawsko-pomorskie	pow. Lipnowski	2021	średni
29.	kujawsko-pomorskie	pow. mogileński	2012	średni
30.	kujawsko-pomorskie	pow. Nakieński	2017	średni
31.	kujawsko-pomorskie	pow. Radziejowski	2012	mały
32.	kujawsko-pomorskie	pow. Rypiński	2022	mały
33.	kujawsko-pomorskie	pow. Sępoleński	2022	średni
34.	kujawsko-pomorskie	pow. Świecki	2018	średni
35.	kujawsko-pomorskie	Toruń i pow. toruński	2017	wielki
36.	kujawsko-pomorskie	pow. tucholski	2019	średni
37.	kujawsko-pomorskie	pow. wąbrzeski	2009	średni
38.	kujawsko-pomorskie	Włocławek i pow. włocławski	2012	średni
39.	kujawsko-pomorskie	pow. Żniński	2009	duży
40.	lubuskie	pow. Międzyrzeczki	2014	średni
41.	lubuskie	pow. Nowosolski	2015	średni
42.	lubuskie	pow. Wschowski	2013	średni
43.	lubuskie	pow. Żagański	2015	średni
44.	lubuskie	pow. Żarski	2014	średni
45.	łódzkie	pow. Łęczycki	2016	duży
46.	łódzkie	pow. Poddębicki	2016	średni
47.	małopolskie	pow. Bocheński	2022	wielki
48.	małopolskie	pow. Brzeski	2021	duży
49.	małopolskie	pow. Dąbrowski	2024	średni
50.	małopolskie	pow. Gorlicki	2023	duży
51.	małopolskie	Kraków i pow. krakowski	2014	wielki
52.	małopolskie	pow. Myślenicki	2014	średni
53.	małopolskie	pow. Nowotarski	2014	duży
54.	małopolskie	pow. Suski	2013	średni
55.	małopolskie	Tarnów i pow. tarnowski	2020	duży
56.	małopolskie	pow. Wadowicki	2013	duży
57.	opolskie	Opole i pow. opolski	2013	duży
58.	podkarpackie	pow. Bieszczadzki	2012	średni
59.	podkarpackie	pow. Jasielski	2015	średni
60.	podkarpackie	pow. Leski	2012	średni
61.	podkarpackie	Rzeszów i pow. rzeszowski	2016	duży
62.	podkarpackie	pow. Sanocki	2012	średni
63.	pomorskie	pow. Chojnicki	2013	średni
64.	pomorskie	pow. Lęborski	2016	średni
65.	pomorskie	pow. Nowodworski	2023	średni
66.	pomorskie	Słupsk i pow. słupski	2015	duży
67.	śląskie	Gliwice i pow. gliwicki	2010	duży
68.	śląskie	Katowice	2012	duży
69.	śląskie	pow. Tarnogórski	2012	duży
70.	śląskie	Zabrze	2013	średni
71.	śląskie	pow. Żywiecki	2015	średni
72.	świętokrzyskie	pow. Starachowicki	2015	średni
73.	warmińsko-mazurskie	pow. Ostródzki	2022	średni

74.	wielkopolskie	pow. Chodzieński	2011	średni
75.	wielkopolskie	pow. czarnkowsko-trzcianecki	2011	średni
76.	wielkopolskie	pow. Gnieźnieński	2007	duży
77.	wielkopolskie	pow. Gostyński	2009	średni
78.	wielkopolskie	pow. Grodziski	2010	średni
79.	wielkopolskie	pow. Jarociński	2015	średni
80.	wielkopolskie	Kalisz i pow. kaliski	2010	średni
81.	wielkopolskie	pow. Kępiński	2011	średni
82.	wielkopolskie	pow. Kolski	2008	średni
83.	wielkopolskie	Konin i pow. koniński	2009	średni
84.	wielkopolskie	pow. Kościański	2011	średni
85.	wielkopolskie	pow. Krotoszyński	2010	średni
86.	wielkopolskie	Leszno i pow. leszczyński	2009	średni
87.	wielkopolskie	pow. międzychodzki	2009	średni
88.	wielkopolskie	pow. Nowotomyski	2009	średni
89.	wielkopolskie	pow. Obornicki	2010	średni
90.	wielkopolskie	pow. Ostrowski	2010	średni
91.	wielkopolskie	pow. Ostrzeszowski	2011	średni
92.	wielkopolskie	pow. Pilski	2010	średni
93.	wielkopolskie	pow. Pleszewski	2011	średni
94.	wielkopolskie	Poznań i pow. poznański	2010	wielki
95.	wielkopolskie	pow. Rawicki	2011	mały
96.	wielkopolskie	pow. Słupecki	2009	średni
97.	wielkopolskie	pow. Szamotulski	2010	średni
98.	wielkopolskie	pow. Średzki	2009	średni
99.	wielkopolskie	pow. Śremski	2011	mały
100.	wielkopolskie	pow. Turecki	2010	mały
101.	wielkopolskie	pow. Wągrowiecki	2009	średni
102.	wielkopolskie	pow. Wolsztyński	2009	średni
103.	wielkopolskie	pow. Wrzesiński	2009	średni
104.	wielkopolskie	pow. Złotowski	2010	średni
105.	zachodnio-pomorskie	pow. Białogardzki	2019	średni
106.	zachodnio-pomorskie	pow. Choszczeński	2020	średni
107.	zachodnio-pomorskie	pow. Drawski	2020	średni
108.	zachodnio-pomorskie	pow. Gryficki	2019	średni
109.	zachodnio-pomorskie	pow. Gryfiński	2019	duży
110.	zachodnio-pomorskie	pow. Kamieński	2019	duży
111.	zachodnio-pomorskie	pow. Kołobrzesci	2014	średni
112.	zachodnio-pomorskie	Koszalin i pow. koszaliński	2014	duży
113.	zachodnio-pomorskie	pow. Łobeski	2023	średni
114.	zachodnio-pomorskie	pow. Sławieński	2024	średni
115.	zachodnio-pomorskie	pow. Stargardzki	2018	średni
116.	zachodnio-pomorskie	Szczecin	2018	duży
117.	zachodnio-pomorskie	pow. Szczecinecki	2024	średni
118.	zachodnio-pomorskie	Świnoujście	2024	średni

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 1. Liczba ocenionych mikroregionów w latach 2007-2024 w stosunku do ich łącznej liczby w obrębie województw (stan na 31.12.2024 r.)

Źródło: opracowanie własne

Odpowiedzi:

Prof. dr hab. Beata Raszka

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Wydział Gospodarki Przestrzennej i Architektury Krajobrazu

Instytut Gospodarki Przestrzennej

<https://orcid.org/0000-0002-1757-2625>

Dr hab. Krzysztof Kasprzak

Profesor emeritus Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

<https://orcid.org/0000-0003-3469-2802>

Dyskusje dotyczące raportów są bardzo potrzebne ze względu na znaczenie tych dokumentów stosowanych w różnego rodzaju działaniach, m.in. w nauce, gospodarce, czy zarządzaniu. To bowiem jedne z podstawowych instrumentów komunikacji pozwalających na skuteczne przekazywanie informacji, wspieranie procesów podejmowania określonych decyzji, analizę danych, czy umożliwiających dokumentowanie postępów określonych działań (np. stanu realizacji projektów). Różnego rodzaju raporty służą różnym celom. Raporty waloryzacyjne związane

z badaniami potencjału turystyczno-kulturowego, będące przedmiotem dyskusji, to przykład raportów badawczych, służących do przedstawienia wyników badań naukowych. Mają one także pewne wyraźne cechy raportów projektowych i rekomendacyjnych.

Dla poprawności dyskusji istotne jest takie stosowanie terminów, aby były one przez wszystkich rozumiane jednoznacznie. Nie prowadzi to wtedy do powstawania merytorycznych rozbieżności. W naszym przypadku takie np. określenia jak „mikroregion”, „mikroregion priorytetowy”, „waloryzacja”, czy „potencjalny” mogą być rozumiane przez różne osoby nieco odmiennie. „Waloryzacja” to metoda opiniowania, uznania, oceny, czy podnoszenia wartości (np. gospodarki, środowiska), natomiast termin „potencjalny” wskazuje na prawdopodobieństwo, hipotetyczność, szacunkowość, oczekiwanie, czy orientację. Problem, który ma precyzować postawione pytanie dotyczy zatem badań potencjału turystyczno-kulturowego jakiegoś określonego obszaru wykonanych z wykorzystaniem metody waloryzacji. Metod oceniających (waloryzujących) jest jednak wiele, a jedną z nich stanowi metoda bonitacji punktowej.

Najczęściej stosowaną metodą waloryzacji przestrzeni jest waloryzacja środowiska przyrodniczego oraz waloryzacja krajobrazu (wyceny dóbr niematerialnych). Ocena przydatności przestrzeni dla różnych celów jest wiodącą przy realizacji każdej funkcji dla terenów nowo inwestowanych, jak i zainwestowanych i przekształconych. Dla oceny gospodarowania przestrzeni stosowane są różne metody, m.in. badania rynku i zachowań konsumentów (analizy opinii społecznych, techniki projekcyjne), badania jakości przestrzeni (oceny piękna scenerii, mapa wartości emocjonalnych), metody waloryzacji środowiska (wycena dóbr nierynkowych), które znajdują także zastosowanie w badaniu przestrzeni publicznej miasta [Czornik i in., s. 179-192].

Zgodnie z przyjętym założeniem metodycznym [Mikos von Rohrscheidt 2008, s. 417-438; Gorączko 2020a-b] prowadzone badania waloryzacyjne potencjału turystyczno-kulturowego dotyczą „mikroregionów” w ujęciu administracyjnym, wyodrębnianych ze względu na ich status jako jednostki obowiązującego podziału administracyjnego kraju. Są to w tym przypadku powiaty i miasta z potocznie nazywanymi powiatami grodzkimi¹, będące także regionami samorządowymi jako

¹ Potocznie używane (niekiedy także przez autorów dyskusji, BR i KK) terminy „powiat grodzki” i „powiat ziemski” nie mają podstaw w ustawie o samorządzie powiatowym [Ustawa 1998], która wymienia

jednostki podziału terytorialnego, w których istnieje samorząd. Poza podobieństwem nazwy badane „mikroregiony” nie mają nic wspólnego z mikroregionami wyodrębnianymi np. w regionalizacji fizycznogeograficznej, będącej przykładem podziału przyrodniczego analizującego strukturę i organizację krajobrazu za pomocą uporządkowanych układów jednostek przestrzennych. Rejonami są tutaj indywidualne i niepowtarzalne jednostki o unikalnych cechach środowiska przyrodniczego odróżniających je od siebie.

Granice regionów fizyczno-geograficznych, nie będące granicami administracyjnymi, mają charakter znacznie bardziej trwały, niż np. granice regionów historyczno-kulturowych, opartych na wielu danych charakteryzujących krajobraz kulturowy. Jego granice nie są granicami ostrymi, najczęściej mają rozmyty charakter i w ciągu dziejów zmieniały się wielokrotnie. Niemal zawsze są różnej szerokości strefą przejściową, obszarem wzajemnego przenikania się charakterystycznych cech i wpływów [Plit 2016].

Regionalizacja fizyczno-geograficzna, wykorzystywana np. w planowaniu przestrzennym, została wprowadzona do badań geograficznych w Polsce na przełomie lat 50. i 60., natomiast podział fizycznogeograficzny całego obszaru kraju od poziomu prowincji do mezoregionów zaczęto upowszechniać dopiero od lat 70. XX wieku. Odniesienie do regionalizacji w planowaniu przestrzennym w większości przypadków znajduje się jednak nie bezpośrednio w samych dokumentach planistycznych, ale w sporządzanych jako materiały wyjściowe opracowaniach ekofizjograficznych podstawowych lub w prognozach oddziaływania na środowisko sporządzanych dla tych dokumentów [Łyczkowska 2021; Kamiński, Podgórska, Roszak 2021]. Natomiast realizacja planowania przestrzennego prowadzona jest głównie w jednostkach administracyjnych, np. gminach.

Odnosząc się w dyskusji do zagadnień metodycznych związanych z zastosowaniem waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego metodą bonitacji punktowej, warto w tym miejscu przypomnieć, że systematyczne badania naukowe nad

„powiaty”, będące jednostkami samorządu obejmującymi kilka gmin i mającymi własne organy oraz „miasta na prawach powiatu”, których organy samorządu gminnego mają również zadania i kompetencje samorządu powiatowego. „Powiat grodzki” był dawną jednostką samorządu terytorialnego w zaborze pruskim, w II Rzeczypospolitej oraz w Polsce Ludowej (gdzie nazywany był „powiatem miejskim”) do 1950 r. kiedy zniesiony został samorząd terytorialny. W latach późniejszych była to jednostka jednolitej administracji państwowej, istniejąca aż do zniesienia szczebla powiatowego administracji w ramach reformy administracyjnej z 1975 r. Obecnie powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadregionalnym, m.in. w zakresie kultury fizycznej i turystyki, kultury, ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz ochrony środowiska i przyrody.

turystyką rozpoczęto w działającym w latach 1936-1939 Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, założonym jako placówka naukowo-dydaktyczna. Jednym z kierunków prac badawczych prowadzonych w tym Studium były prace zmierzające do określenia metodologii badań zjawisk turystycznych [Jackowski 1992; Dziegieć, Liszewski 2002]. To właśnie tutaj po raz pierwszy w kraju w analizach przestrzennych zastosowano metodę bonitacji punktowej. Za jej pomocą dokonywano klasyfikacji walorów przyrodniczych oraz zagospodarowania turystycznego zarówno większych obszarów, jak i miejscowości Podhala [Leszczycki 1937]. Badania te obok założeń teoretycznych miały również wymiar praktyczny, służyły bowiem do tworzenia podstaw teoretyczno-metodycznych planowania regionalnego w Polsce [Lisowski 1938].

Powszechnie znana jest podstawowa zasada metody bonitacji punktowej polegająca na przypisywaniu poszczególnym cechom, występujących w obrębie danej jednostki przestrzennej odpowiedniej liczby punktów, ustalonej zgodnie z przyjętą skalą wartości. Uznaje się, że suma tych punktów pozwala na syntetyczną ocenę wybranej jednostki przestrzennej poprzez sprowadzenie do wspólnej wartości różnych cech występujących w przestrzeni. Umożliwia to m.in. ocenę danej jednostki przestrzennej z punktu widzenia atrakcyjności środowiska, np. walorów przyrodniczych lub kulturowych. Określenie całkowitej liczby cech diagnostycznych, które mogą zostać poddane ocenie punktowej (np. infrastrukturalnych, gospodarczych, środowiska przyrodniczo-kulturowego, społecznych) nie jest jednak możliwe. Przykładowo Grzegorz Gołembski [1999] wyróżnia 45 zmiennych cech diagnostycznych charakteryzujących poszczególne rodzaje uwarunkowań, a Dorota Chudy-Hyski [2007] aż 203 zmienne. Występuje znaczna dowolność w doborze cech diagnostycznych, na co żadne dyskusje metodyczne wpływu jak dotąd nie miały. Opracowano także różne modyfikacje tej metody waloryzacji oparte albo na jednolitej skali wartości, albo na systemie wagowym uwzględniającym istotność (znaczenie) czynnika dominującego. W tej ostatniej modyfikacji metody średnia ważona jest średnią elementów, którym przypisywane są różne wagi (znaczenia) w taki sposób, że elementy o większej wadze mają większy wpływ na średnią. Ewentualna dalsze dyskusja metodyczna mogłaby zmierzać w kierunku sposobów określania wag, zwłaszcza w przypadku cech niemierzalnych lub trudnomierzalnych związanych z dziedzictwem przyrodniczo-kulturowym.

Stosowane jest także przyznawanie punktów dodatkowych, które mają podkreślać wyraźny wpływ danej zmiennej diagnostycznej. Na ogół są to punkty dodatnie, odnoszące się do wartości niemierzalnych lub trudnomierzalnych (np. miejsca martyrologii), ale mogą być przyznawane także punkty ujemne związane z występowaniem czynników ograniczających atrakcyjność turystyczną (np. zanieczyszczenie wód i gleby, degradacja terenów leśnych). Całkowicie dowolne przyznawanie tych punktów może jednak zmieniać się w czasie w sytuacji, kiedy stan środowiska przyrodniczego ulegnie poprawie, np. w wyniku zmniejszenia się lub zaniku źródła zanieczyszczeń wód, gleb i powietrza atmosferycznego, względnie utworzenia nowych formy ochrony przyrody. Przykładowo sytuacja taka występuje w przypadku uzdrowisk, gdzie przy ocenie właściwości leczniczych klimatu należy uwzględnić m.in. zanieczyszczenie powietrza, będące jednym z wymagań środowiskowych niezbędnym do nadania statusu uzdrowiska dla danego obszaru oraz jedną z przesłanek do utrzymania statusu uzdrowiska [Ustawa 2005: art. 34 ust. 1 pkt 4]. Uzdrowisko powinno mieć takie walory przyrodnicze, które nie będą wpływać obciążająco na zdrowie kuracjuszy. W 2024 roku ukazał się raport Najwyższej Izby Kontroli [Działania 2024] wskazujący, że działania wszystkich skontrolowanych 12 uzdrowisk (m.in. Rabka Zdrój, Szczawnica, Cieplice, Ustroń) nie zapewniły optymalnych i bezpiecznych warunków do prowadzenia lecznictwa uzdrowiskowego, m.in. z uwagi na zbagatelizowanie problematyki niedostatecznej jakości powietrza już na etapie potwierdzania statusu uzdrowisk. Podejmowane przez gminy w latach 2018-2022 działania mające na celu ograniczenie niskiej emisji² nie miały charakteru kompleksowego, a w części jednostek nie odpowiadały nawet wymogom obowiązujących Programów Ochrony Powietrza lub były realizowane nierzetelnie. Mimo przekroczeń rocznego i dobowego dopuszczalnego poziomu zanieczyszczeń oraz wyraźnego pogorszenia jakości powietrza w sezonie chłodnym w każdym przypadku minister zdrowia potwierdzał status uzdrowiska bez żadnych zastrzeżeń. Natomiast raport Głównego Inspektora Ochrony Środowiska [Raport problemowy 2024] wykazał, że w 2023 roku odnotowano istotną poprawę jakości powietrza w uzdrowiskach w stosunku do lat wcześniejszych.

² Emisja pyłów i szkodliwych gazów na wysokości do 40 m. Zanieczyszczenia te pochodzą z domowych pieców grzewczych i lokalnych kotłowni węglowych, w których spalanie węgla odbywa się w nieefektywny sposób oraz z transportu spalinowego. Cechą charakterystyczną niskiej emisji jest to, że powodowana jest przez liczne źródła wprowadzające do powietrza niewielkie ilości zanieczyszczeń. W miejscowościach o słabej wentylacji niska emisja jest główną przyczyną powstawania smogu zwiększającego zachorowalność oraz śmiertelność związaną z chorobami układu krążenia i oddychania.

Wynik waloryzacji może być uzależniony od zainteresowań i rodzaju wykształcenia osoby prowadzącej badania, bowiem mogą one określone walory atrakcyjności traktować zupełnie odmiennie jako stymulanty lub destymulanty. Janusz Radziejowski [1979] w swojej pracy dotyczącej oceny przydatności turystycznej Wyżyny Częstochowski do destymulant zaliczył np. kamieniołomy i wyrobiska szpecące – jak pisał – krajobraz. Jednak z przyrodniczego punktu widzenia obiekty te, podlegające niekiedy rekultywacji i renaturyzacji, mogą być bardzo interesujące dla turysty ze względów geologicznych, florystycznych i faunistycznych. Oddziaływać mogą wyraźnie stymulująco na rozwój turystyki przyrodniczej, ale i kulturowej, np. jako techniczne zabytki górnictwa skalnego. Tereny zakończonej wielkoprzestrzennej eksploatacji odkrywkowej mogą być także uznane za szczególnie cenne krajobrazy priorytetowe, czego przykładem położone w województwie dolnośląskim nieczynny kamieniołom melafiru „Świerki” w Górach Kamiennych, czy kopalnia kwarcu „Stanisław” w Górach Izerskich w Szklarskiej Porębie w Górach Izerskich, stanowiąca obecnie punkt widokowy na panoramę gór oraz Świeradów-Zdrój.

Różnice w waloryzacji tego samego obszaru mogą występować w sytuacji wykonywania ich przez różne osoby, które mogą w odmienny sposób interpretować istniejące zagospodarowanie turystyczne. To także znacząca projekcja dla wędrujących turystów, odnajdujących w przemierzanej przestrzeni oprócz elementów przyrodniczych także różne ślady aktywności ludzi, związane często z odległą historią. W interpretacjach ważne jest także podniesienie rangi niektórych niedocenianych dotąd w pełni obiektów, np. ogrodów zabytkowych, których ochrona jako zabytków łączy się z różnymi formami edukacji (estetycznej, artystycznej, obywatelskiej, ekologicznej) w ramach dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego. Przez ich zachowanie dąży się do utrwalenia wartości zabytkowych ogrodów w szerszej społeczności. Dlatego potrzebne jest wyraziste artykułowanie wartości rangi tego obszaru twórczości człowieka, podbudowane specjalistycznie, a jednocześnie łatwe do zrozumienia przez niespecjalistów. Konieczne jest uświadomienie, że zachowanie zabytkowych ogrodów wpływa znacząco na jakość życia ludzi i sprzyja tworzeniu kultury opartej na konsensusie społecznym [Torowska 2008, 2014].

Liczne prace związane z zastosowaniem metody bonitacji punktowej powstały w latach 60.-70. XX wieku. Dotyczyły one głównie oceny środowiska przyrodniczego z punktu widzenia różnych potrzeb gospodarczych, zwłaszcza turystyki i rekreacji [m.in. Mileska 1963; Siemiątkowska, Kaczmarska 1968; Warszńska 1970; Bartkowski

1971; Warszńska 1971; Warszńska, Jackowski 1978; Radziejowski 1979; Żynda 1979]. W latach 80. XX wieku oraz w okresie początków transformacji ustrojowej nastąpił spadek popularności tematyki waloryzacji środowiska metodą bonitacji punktowej. Ważniejsze pozycje z tego okresu to m.in. publikacje Dubel i Szczygieskiej [1982], Bartkowskiego [1986], Sołowiej [1987, 1992], Alexandrowicz i in. [1992]. Ich autorzy skupiali się na metodyce oceny środowiska oraz możliwości jej wykorzystania dla turystyki i wypoczynku. Po 2000 roku liczba opracowań traktujących o szerokich możliwościach zastosowania tej metody znacznie wzrosła [m.in. Dubel 2000; Kot 2005a, 2005b, 2006; Kożuchowski 2005; Cudny 2006, 2008; Sołogub 2008; Fornal-Pieniak, Kosewska 2009; Potocka 2009; Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010; Rogowski 2010; Skóra, Wilczyńska-Michalik, Szpiech 2010; Ziernicka-Wojtaszek, Zawora 2011; Winiarski, Janeczko 2011; Tokarska-Osyczka, Iszkuło 2014]. Niektóre z tych prac wymienia także Autor pytania [Gorączko 2020a].

Metoda ta wykorzystywana była głównie przy pracy waloryzacyjnych, rozumianych jako proces oceny walorów środowiska przyrodniczego decydujących o jego przydatności dla różnych celów [Kożuchowski 2005]. Najbardziej częstym zastosowaniem metody bonitacji punktowej jest waloryzacja środowiska dla potrzeb turystyki, rekreacji i wypoczynku. Stosowana jest także w planowaniu przestrzennym, ocenie georóżnorodności środowiska, zagadnieniach ochrony lasów i terenów zieleni. Bonitacja punktowa dzięki swojej elastyczności w doborze zmiennych diagnostycznych może znaleźć zastosowanie także w medycynie, przy ocenie ryzyka występowania epidemii i prognozowaniu zagrożeń, w ocenie bioróżnorodności, a także w wycenie usług ekosystemowych.

Opinie dotyczące prezentowanej metody są bardzo zróżnicowane. Gołębski [1999] i Parzych [2010a, 2019b] uważają ją raczej za bardziej subiektywną. Mimo pewnego subiektywizmu, wynikającego głównie z dowolności przyjmowania skali ocen, pozwala ona jednak uzyskać w miarę zobiektywizowany kompleksowy obraz sytuacji [Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk [2002]; Ziernicka-Wojtaszek, Zawora 2011]. W przypadku planowania przestrzennego dostarcza np. bardzo przydatnego materiału umożliwiającego grupowanie i kwalifikowanie jednostek przestrzennych oraz ich wzajemne porównywanie [Warszńska 1974]. Bonitacja punktowa jest definiowana jako metoda pozwalająca na uzyskanie obiektywnego, kompleksowego obrazu potencjału turystycznego danego obszaru lub tylko jego wybranych fragmentów. Nie może być ona jednak jednoznacznie traktowana jako narzędzie dostarczające w pełni

obiektywnego obrazu istniejącego stanu środowiska przyrodniczego lub kulturowego. Trudno bowiem nie przyjmować zarzutów subiektywizmu, zestawienia elementów wzajemnie nieporównywalnych, czy dyskusyjnej oceny ilościowej charakterystyk jakościowych. Jednak jest to metoda, która w stosunkowo najszybszy i najprostszy sposób umożliwia ustalenie miejsca wybranego parametru. Zasadne jest jej wykorzystanie w sytuacjach, kiedy mamy do czynienia z natężeniem zjawisk trudnomierzalnych, ale jednocześnie niemożliwych do określenia w sposób przybliżony [Bartkowski 1986; Wolski 2002]. Metoda ta uważana jest za jedną z bardziej obiektywnych ocen atrakcyjności turystycznej w badaniach na poziomie regionu, ponieważ pozwala ona na grupowanie cech posiadających różne miana oraz łączy – co jest w tym przypadku bardzo istotne – cechy ilościowe (mierzone) i jakościowe (niemierzone lub trudnomierzone) [Stec 2017]. Konsekwencją w dochodzeniu do wniosków stanowi niewątpliwą zaletę metody, wskazując że może być z powodzeniem stosowana. Dalsze rozważanie metodyczne związane z metodą bonitacji punktowej niczego raczej nowego już nie wniosą. Co najwyżej, mogą one dotyczyć zagadnień związanych z trudnościami interpretacyjnymi oceny cech jakościowych i ilościowych oraz sposobów ich porównywania oraz możliwości stosowania metody z użyciem wag.

Waloryzacja turystyczno-kulturowa może stanowić jeden z materiałów wyjściowych dla przygotowania strategii rozwoju turystyki, np. województwa, powiatu, gminy, miasta. Dokument ten, którego sporządzenie uzależnione jest od decyzji organu stanowiącego w jednostce administracyjnej (np. sejmik samorządowy, rady powiatu, gminy lub miasta), obejmuje obszary i zagadnienia, które są przedmiotem interwencji publicznej o znaczeniu ponadlokalnym, regionalnym, ogólnokrajowym lub międzynarodowym. Określa także cele, których osiągnięcie uzależnione jest od aktywności wszystkich podmiotów zaangażowanych w rozwój turystyki w jednostce. Strategia wykorzystująca m.in. dane przeprowadzonej waloryzacji skupiać się będzie na tych aspektach rozwoju turystyki, które mogą podlegać skutecznej interwencji publicznej lub wymagają ścisłej współpracy lokalnej lub ponadlokalnej. Podejście takie jest niezwykle istotne, bowiem strategie rozwoju turystyki w Polsce nie są jednak przygotowywane zbyt starannie [Nowacki i in. 2017]. Przeprowadzona analiza wskazała, że strategie w niewielkim stopniu realizują paradygmaty zrównoważonego rozwoju turystyki. Pomimo często deklarowanego ekspercko-partycypacyjnego typu strategii jak dotąd tylko przy tworzeniu nielicznych konsultowano ich treść z mieszkańcami obszarów recepcji, a niemal w żadnej nie poddano analizie charakteru lokalnej

społeczności, cech stylu życia i postaw wobec turystyki rozwijanej w jej sąsiedztwie. Nie szacowano także chłonności turystycznej obszarów koncentracji ruchu turystycznego określonych zaleceniami UNWTO [2017: pkt 1 i 2].

Najwyżej ocenionymi elementami strategii rozwoju turystyki w miejscowościach i obszarach były wskaźniki planowania i analiza środowiska, a najsłabiej wizja i wartości. W ocenianych strategiach nie uwzględniono potencjalnych negatywnych skutków rozwoju turystyki dla społeczności lokalnych. Niewiele uwagi poświęcono także oddziaływaniu turystyki na środowisko przyrodnicze. Analiza zasobów przyrodniczych w częściach diagnostycznych wykonywana była pod kątem walorów turystycznych, a nie wrażliwości obszaru na antropopresję. Rzadkością było uwzględnianie strategicznej oceny oddziaływania dokumentu na środowisko. Zwrócono także uwagę, że planowanie długoterminowe (horyzont czasowy dłuższy niż 15 lat) było rzadko stosowane w opracowywanych w Polsce strategiach rozwoju turystyki. Dotyczy to również analizy alternatywnych scenariuszy rozwoju. Brak długofalowej wizji rozwoju oraz nieuwzględnianie zdarzeń, które mogą negatywnie wpłynąć na realizację założonych celów, w konsekwencji nawet uniemożliwiać zawarte w strategiach działania, a także kontynuację podjętych zagadnień w przyszłości [Nowacki i in. 2017]. Jednak obecnie przygotowywanie strategii wieloletnich (obejmujących okres powyżej pięciu, wyjątkowo 10 lat) w zasadzie mija się z celem. Spowodowane to jest występującą niepewnością, nieprzewidywalnością i znaczną zmiennością polityczną, gospodarczą i mentalną.

Koncepcja rozwoju turystyki regionalnej i lokalnej obliuguje jednostki samorządu terytorialnego do tworzenia spójnej polityki turystycznej, uwzględniającej aktualny stan turystyki regionalnej oraz prognozowany rozwój. Koncepcja rozwoju turystyki powinna nawiązywać do strategii rozwoju danego obszaru oraz uwzględniać plan zagospodarowania przestrzennego. Na wybór i opracowanie strategii rozwoju turystyki istotny wpływ mają zarówno czynniki zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Podstawowe znaczenie mają walory przyrodnicze i antropologiczne, położenie, zagospodarowanie turystyczne, uwarunkowania wynikające z jakości życia mieszkańców oraz gospodarki. Z punktu widzenia dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego istotne są zwłaszcza strategie ideowe dostrzegające wartości pozaekonomicznych funkcji turystyki, co wyraża się w świadomym wspieraniu odrębności kulturowej obszaru i we wzmacnianiu podstaw kształtowania się etnicznej funkcji turystyki [Szwacka-Mokrzycka 2012].

Celowe jest wykonywanie dalszych badań na terenach dotąd nieuwzględnionych w badaniach lub słabo poznanych pod względem znajomości potencjału turystyczno-kulturowego. Pożądane byłoby oczywiście powtórzenie badań na terenach, na których były one prowadzone przed laty (np. ponad 10 lat temu lub więcej) i aktualizacja wykonanych wcześniej raportów. Uzyskane wyniki mogą być jednak trudne do porównania lub wręcz nieporównywalne. Dotyczyć to może sytuacji, kiedy nowe badania przeprowadzą osoby o odmiennym wykształceniu niż wykonawcy badań wcześniejszych. Przygotowane przez nie interpretacje i oceny mogą bardzo się różnić od wyników sprzed lat.

Sugestia wyznaczania „mikroregionów priorytetowych” jest bardzo interesująca. Nawiązuje ona bowiem w pewnym sensie – i to nie tylko pod względem terminologicznym – do „krajobrazów priorytetowych” identyfikowanych w audytach krajobrazowych. Sposób wydzielania krajobrazów priorytetowych jest jednak jednoznacznie określony prawnie, także pod względem metodycznym.

Audyt krajobrazowy, wykonywany dla obszaru województwa (regionu administracyjnego), nie rzadziej niż raz na 20 lat, identyfikuje krajobrazy występujące na całym obszarze, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości. W szczególności określa lokalizację krajobrazów priorytetowych. Wskazuje także lokalizację form ochrony przyrody (parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu), parki kulturowe, obiekty znajdujące się na Listach światowego dziedzictwa UNESCO, obszary Sieci Rezerwatów Biosfery UNESCO (*Man and the Biosphere*) oraz obszarów i obiektów proponowanych do umieszczenia na tych listach. W obrębie krajobrazów priorytetowych wskazuje m.in. na lokalne formy architektoniczne zabudowy [Ustawa 2003].

Przepisy wykonawcze dotyczące sporządzania audytów krajobrazowych [Rozporządzenie 2019], wydane na podstawie przepisów o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [Ustawa 2003], określają m.in. stosowanie przy sporządzaniu audytów krajobrazowych klasyfikacji krajobrazów opracowaną w oparciu w szczególności o takie kryteria jak: charakter dominujących w krajobrazie czynników, rzeźba terenu i pokrycie terenu, sposób oceny zidentyfikowanych krajobrazów oraz wskazania krajobrazów priorytetowych, sposób uwzględnienia w audycie krajobrazowym obiektów chronionych, w tym zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych zgodnie z przepisami o ochronie zabytków [Ustawa 2003]. Przedstawia także szczegółowy zakres i metodologię audytu krajobrazowego.

Wskazanie krajobrazów priorytetowych dokonuje się zgodnie z określonym prawnie sposobem [Rozporządzenie 2019; zał. 5]. Krajobraz może być wskazany jako krajobraz priorytetowy, jeśli jest szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, a także spełnia co najmniej jedno z następujących kryteriów: unikatowość występowania, reprezentatywność, dotychczasowa ochrona prawna, ważność krajobrazu (według ustalonych wartości w kategoriach oceny cech analitycznych i syntetycznych). Sposób wyróżniania krajobrazów priorytetowych i ich występowanie w regionach przedstawiają m.in. audyty krajobrazowe wykonane dla województwa wielkopolskiego [2023]³ i województwa dolnośląskiego [2025]⁴.

Przykładowo na terenie województwa wielkopolskiego spośród zidentyfikowanych 2 486 krajobrazów wytypowano 120 krajobrazów priorytetowych. Spośród nich najwięcej reprezentuje grupę krajobrazów przyrodniczo-kulturowych i krajobrazów kulturowych, krajobrazy: miejskie (miejscowości z zachowanym układem historycznym, o charakterze współczesnym), wielkomiejskie (o zachowanych założeniach historycznych, zabudowy mieszkaniowej, tereny sportowo-rekreacyjne), górnicze, komunikacyjne (węzły komunikacyjne i transportowe). W województwie dolnośląskim zidentyfikowano 1 452 krajobrazy, spośród których wytypowano 173 krajobrazy priorytetowe (wielkomiejskie o charakterze historycznym lub przemysłowym, podmiejskie, wiejskie z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim, mozaikowe, typu wodnogospodarczego). Dla wszystkich tych jednostek wskazano zagrożenia dla możliwości zachowania wartości krajobrazu oraz określono rekomendacje (zalecenia) i wnioski dotyczące ich kształtowania i ochrony. Autorzy metodyki wykonanie audytu krajobrazowego [Solon i in. 2014] podkreślają jednak, że nie jest możliwe sformułowanie jednoznacznych zaleceń co do techniki dostosowania przebiegu granic, ze względu na ogromną różnorodność możliwych sytuacji.

Możliwości aplikacyjne wykonanych badań potencjału turystyczno-kulturowego w zasadzie ograniczone są tylko umiejętnościami popularyzacji wyników badań

³ Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego został przyjęty przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr LI/1000/23 z 27 marca 2023 roku w sprawie: uchwalenia Audytu krajobrazowego województwa wielkopolskiego.

⁴ Zarząd Województwa Dolnośląskiego uchwałą nr 1704/VII/25 z dnia 10 marca 2025 r. przyjął projekt Audytu krajobrazowego województwa dolnośląskiego w celu wyłożenia go do publicznego wglądu.

naukowych i ich wdrażania do praktyki w powiatach, gminach, czy miastach, np. przez programy rozwoju turystyki, strategie gospodarcze, audyt krajobrazowy, planowanie miejscowe. Należy precyzować zalecenia i wnioski odnoszące się do ochrony wartości przyrodniczych i kulturowych badanych „mikroregionów”, m.in. architektonicznych, urbanistycznych, ruralistycznych, w tym obszarów zabudowanych wyróżniających się lokalną formą architektoniczną, a także wartości estetyczno-widokowych. Powinny one dotyczyć także zagadnień realizowanych na poziomie regionalnym i lokalnym określających m.in. kierunki i zasady kształtowania zabudowy, zagospodarowania i użytkowania terenów oraz wskazania obszarów wymagających pogłębionych badań nad zasadnością ich dalszej analizy. Niezbędne jest także wskazanie potencjalnych adresatów realizacji rekomendacji i wniosków. Warto także podjąć próbę opracowania sposobu wyróżniania „mikroregionów priorytetowych” z punktu widzenia znaczenia i ważności ich potencjału turystyczno-kulturowego.

Prof. UZ dr hab. Armin Mikos von Rohrscheidt

Uniwersytet Zielonogórski, Katedra Turystyki i Rekreacji

„Turystyka Kulturowa” (Poznań)

<https://orcid.org/0000-0001-5811-9096>

Odpowiedź na tak rozbudowane pytanie o analizy potencjału turystyczno-kulturowego obszarów wymaga krótkiego wprowadzenia, które wyjaśni kontekst i wskaże uzasadnienie do podejmowania poszczególnych kwestii, na które zostało ono „rozpisane”.

Wspomniana w pytaniu metoda analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów, oparta na jego wycinkowej inwentaryzacji i bonitacyjnej waloryzacji została opracowana z myślą nie tylko o możliwości realizacji badań porównawczych, ale i o konkretnych pożytkach różnych grup interesariuszy turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt 2008]. Warto przypomnieć je w tym miejscu. Główną zaletą powszechnego zastosowania metody bonitacyjnej do analizy potencjału turystyki kulturowej jest jej postać wielokryterialnego narzędzia, które uwzględnia zarówno priorytety organizacji, jak i pozostałe istotne zasoby turystyki kulturowej, a jednocześnie nadaje się do wykorzystania w badaniu dowolnego mikroregionu. Właśnie dzięki tak zdefiniowanym kategoriom i przyjętym kryteriom, preferującym istotne dla turystyki kulturowej obiekty, miejsca, wydarzenia, doświadczenia oraz aktywności zarządcze, oparty na tej metodzie system oceny potencjału może

doprowadzić do stworzenia jednolitej mapy potencjału najpierw poszczególnych regionów (województw), potem zaś całego kraju.

Analiza realizowana według jednej metody i zgodnie z przyjętymi jednolitymi kryteriami pozwala już w skali każdego regionu (pod warunkiem przeprowadzania jej dla każdego wchodzącego w jego skład powiatu – mikroregionu), jak i docelowo dla całego kraju (to z kolei pod warunkiem przebadania wszystkich mikroregionów, co z konieczności jest przedsięwzięciem wielkoskalowym i długotrwałym) uzyskać pełny obraz Polski jako obszaru recepcji turystyki kulturowej, przy tym ze wskazaniem obszarów i miejsc szczególnie dobrze nadających się dla organizacji i konsumpcji oferty poszczególnych jej form. Już przy wykonaniu analiz dla całości dowolnego regionu (województwa) można na tej podstawie przystępować do opracowania (korekty) strategii rozwoju turystyki kulturowej i tworzenia markowych produktów, np. serii komplementarnych eventów tematycznych lub jednego szlaku tematycznego, który (oparty w kilku- kilkunastu miejscach na obiektach i doświadczeniach tego samego wymiaru dziedzictwa, charakterystycznego dla regionu) byłby jego markowym produktem [zob. Duda 2018]. W niektórych regionach, jak to z kolei udowadnia analiza szlaków kulturowych jako systemów eksploatacji turystycznej [Mikos v. Rohrscheidt 2010], mogłoby nawet powstać kilka takich systemów. Ma to miejsce w przypadku województwa warmińsko mazurskiego, gdzie ze względu na różnorodność dziedzictwa kulturowego funkcjonują trzy produkty materialne w tej formie.

Z kolei stopniowe tworzenie swego rodzaju mapy potencjału dla całego kraju może być dobrym punktem wyjścia do opracowania koncepcji zintegrowanych działań na rzecz rozwoju oferty przyjazdowej oraz krajowej w tym segmencie turystyki, odniesionych i skierowanych do krajowych i zagranicznych grup targetowych zainteresowanych eksploatacją danego wymiaru dziedzictwa oraz organizatorów takich wypraw. Istniejąca, a nawet już znajdująca się *in statu nascendi* mapa potencjału turystyczno-kulturowego, wraz z towarzyszącymi jej szczegółowo opisanymi propozycjami i rekomendacjami (a takie komponenty towarzyszą analizom każdego mikroregionu w „Turystyce Kulturowej”) umożliwia bowiem organizatorom wycieczek planowanie nowych imprez. Wykorzystują oni bardziej stabilne zainteresowanie swoich klientów lub ich pozytywne doświadczenia z poprzednich wyjazdów.

W skali samego analizowanego mikroregionu stworzenie takiej analizy uświadamia decydentom i interesariuszom zarówno wielowymiarowość ich potencjału (nie zawsze do końca im świadomą), jak i potencjalne możliwości tworzenia oferty

zgodnej z zapotrzebowaniem konsumentów różnych form turystyki kulturowej. Ujawnia im jednocześnie braki i niedociągnięcia w dziedzinie obsługi turystyki i niezbędnej infrastruktury, np. recepcji lub interpretacji turystycznej. Wyniki analizy potencjału mogą zwrócić uwagę odpowiedzialnych za poszczególne placówki i obiekty na ewentualne niedociągnięcia i braki w sposobach ekspozycji walorów oraz zagospodarowania zasobów, w obszarze obsługi turystów na miejscu, promocji, w tym tworzenia i dystrybucji materiałów informacyjnych albo systemów organizujących eksplorację (jak trasy turystyczne czy lokalne aplikacje), a tym samym przyczynić się do poprawy istniejącego stanu w niektórych choćby aspektach. To ułatwia im sporządzenie listy potrzeb, których stopniowe zaspokajanie w ramach możliwości przekłada się na atrakcyjność mikroregionu dla turystów kulturowych i powiększa jego siłę przyciągania tej grupy i organizatorów jej aktywności. Nawet jednak przy braku wykorzystania analizy przez podjęcie działań ze strony władz samorządowych, już sama jej publikacja może być znaczącym wsparciem dla inicjatyw miejscowych interesariuszy turystyki kulturowej, tworząc impuls do podejmowania współdziałania na rzecz rekomendowanych wspólnych produktów czy jako argument przy zabieganiu o środki wsparcia dla takich przedsięwzięć. Niech przykładem będzie choćby ostatnia opublikowana analiza, dotycząca Zielonej Góry i powiatu zielonogórskiego, której szczegółowe wnioski wskazują liczne atuty i mankamenty oferty i infrastruktury, a rekomendacje dokładnie opisują kierunki pożądanych działań i ich spodziewane rezultaty [Mikos v. Rohrscheidt 2025a]. Ponieważ metoda analizy potencjału obejmuje wszystkie istotne typy zasobów, formy organizacji oferty i aktywności ludzi, można ją wykorzystać dla tworzenia lokalnych koncepcji rozwoju [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2014; 2020, s. 106-109].

Warto też wspomnieć, że szczegółowa metoda bonitacyjna wraz z jej kryteriami formułowania wniosków opartych znajomości specyfiki poszczególnych form turystyki kulturowej (i ich potrzeb w zakresie organizacji oferty) jest zdecydowanie lepsza niż popularne w turystyce analizy typu SWOT. Wykorzystywane są one bowiem w takich celach z pominięciem fazy inwentaryzacji i waloryzacji zasobów. Jako poszczególne zmienne w takich analizach stosuje się dowolnie dobrane – czyli domniemane – silne i słabe strony obszaru lub przedsięwzięcia. Skutkuje to nieefektywnością tak skonstruowanej analizy. Dopiero zastosowanie gotowych wyników ocen opartych na inwentaryzacji i waloryzacji może stać u podstaw skutecznej analizy SWOT (jako rozważania celowości planowanych przedsięwzięć). Taką kolejność działań zalecają

również badacze marketingu turystycznego, widzący w diagnozie stanu istniejącego pierwszą fazę konstruowania strategii produktu turystycznego [Kaczmarek, Stasiak Włodarczyk 2010], po której i na podstawie której możliwa jest efektywna analiza SWOT.

Biorąc pod uwagę powyższe, odpowiedzi na zadane, szczegółowe pytania brzmią następująco. Po pierwsze: czy należy skupić się na obszarach, gdzie już zaawansowane są analizy mikroregionalne? Tak, i należy traktować te regiony jako priorytet, ponieważ pozwala to uzyskać wyżej opisane pożytki w skali danego regionu bez czekania na rezultaty w skali kraju, które mogą być od razu wykorzystane np. przy opracowywaniu koncepcji regionalnych szlaków tematycznych i jako baza faktograficzna (a nie intuicyjna) baza dla turystyczno-kulturowego komponentu strategii rozwoju turystyki w regionie.

Po drugie: czy należy zabiegać o raporty z pozostałych obszarów, dotychczas słabo lub wcale nie uwzględnionych w realizowanym projekcie? Tak, ponieważ pozwoli to rozpocząć badania i tam, dając jakiegokolwiek perspektywy na ukończenie projektu w skali całego kraju. Na tym przecież musiałby opierać się raport porównawczy, który mógłby stanowić podstawę do opracowania krajowej strategii rozwoju turystyki kulturowej. Ale jest i drugi powód: każdy raport mikroregionalny jest dla miejscowych decydentów impulsem do przemyślenia i podjęcia opracowania nad koncepcją rozwoju oferty turystyki kulturowej na swoim terenie. Można zatem rozpocząć od chętnych, którzy takie zamiary mają albo których da się do tego przekonać (zob. poniżej, odpowiedź na pytanie 5).

Odpowiedź na pytanie trzecie: czy warto lub należy wyznaczyć mikroregiony priorytetowe dla przeprowadzenia analiz potencjału? w mojej opinii brzmi: nie ma takiej potrzeby. Jest tak dlatego, ponieważ niemal zawsze decyzja o podjęciu jednostkowej analizy jest uwarunkowana już to związkiem konkretnego badacza z danym obszarem (albo bliskością jego fizycznego miejsca pracy lub zamieszkania), już to systematycznym projektem prowadzonym w ramach seminarium dyplomowego, już to zainteresowaniem i stanem zmotywowania potencjalnego zleceniodawcy – najczęściej powiatowego samorządu wykazującego chęć współpracy i pokrycia kosztów badania. W kontekście pozyskania samorządu moją opinię wyrażę poniżej. Jeśli jednak badacz chcący podjąć analizę nie posiada priorytetów i nie jest zobligowany lub zmotywowany wyżej wskazanymi okolicznościami, a do wyboru ma kilka mikroregionów, to sugerowałbym wybrać na początek taki z intuicyjnie estymowanym

potencjałem większym (duża koncentracja zasobów o danym profilu), bardziej różnorodnym (znaczące zasoby różnego typu) lub z zasobami specyficznymi, w tym unikatowymi w skali kraju lub choćby regionu. Dzięki temu analiza zostanie łatwiej zauważona i doceniona przez lokalnych interesariuszy poszukujących sposobów na komercjalizację swoich zasobów i działań, będzie mogła najprędzej stanowić podstawę do tworzenia lokalnej oferty z szansami powodzenia, a przy okazji – jeśli przełoży się na realne działania na rzecz produktu lub zostanie uwzględniona w lokalnej strategii rozwoju turystyki – przyciągnie uwagę decydentów i interesariuszy w sąsiednich mikroregionach, których będzie łatwiej przekonać do zlecenia takiej dla swojego terenu.

Na czwarte pytanie, odnoszące się do aktualizacji analiz można odpowiedzieć, jak następuje: w założeniu autora metody wskazywane jest ich ponowne przeprowadzanie po maksimum 5 latach. Argumentowane jest to zmiennością wyników w czasie, choć ta w najmniejszym stopniu odnosi się do pierwszej, kluczowej kategorii, decydującej o ocenie samego potencjału dziedzictwa i manifestacji współczesnej kultury w wymiarze zasobowym i organizacji. Jednak nawet zmiany w pozostałych kategoriach, jak zdecydowana poprawa infrastruktury recepcji czy komunikacyjnej powoduje zmianę atrakcyjności obszaru z punktu widzenia m.in. organizatorów wypraw turystycznych. Powtórzenie analizy jest przy tym znacznie mniej pracochłonne, ponieważ można oraz opierać się na wynikach poprzedniej, weryfikując je tylko i uzupełniając o nowo wykreowane atrakcje, doświadczenia czy formy lokalnej organizacji (albo eliminować już niedostępne) oraz rejestrować zmiany w poszczególnych kategoriach infrastruktury i aktywności marketingowej [Mikos v. Rohrscheidt 2016]. Przeprowadzenie analiz przez ostatnie 17 lat pozwala na pewne obserwacje w tym wymiarze. Wynika z nich, że nawet w małym mikroregionie z ograniczonym potencjałem, w ciągu zaledwie sześciu lat, mogą zachodzić znaczące zmiany [zob. Jarocin: Janas 2009; Antoniewicz, Mikos v. Rohrscheidt 2015]. Z kolei w dużych ośrodkach miejskich takie zmiany zachodzą szybciej i w większej skali [Mikos v. Rohrscheidt 2008; 2011].

Zatem aktualizacja analiz potencjału powinna być zdecydowanie zalecana, choćby po to, by nadal mogły one służyć jako punkt wyjścia do tworzenia kolejnych strategii zarządzania ofertą oraz koncepcji rozwojowych, a ich komponenty inwentaryzacyjne i rekomendacje pobytu jako podstawa do planowania wycieczek po tych obszarach dla touroperatorów. Jednak takiej aktualizacji analiz nie należy przyznawać priorytetu

przed nowymi badaniami, ponieważ te pozwalają zarówno na ocenę potencjału kolejnych mikroregionów wraz ze wszystkimi wyżej opisanymi pożytkami dla nich, jak i zwiększają skalę porównywalności potencjału w skali każdego regionu, (w przypadku jej ukończenia umożliwić jego pełną ocenę i jej zastosowanie do strategii), jak i – z czasem – przybliżają moment jej stworzenia dla całego kraju.

Jak (pytanie 5) popularyzować idee i projekt analiz potencjału mikroregionów? W środowisku naukowym to stosunkowo nietrudne, można bowiem wskazać na pożytki z takiej analizy, możliwość przygotowania dobrej i cennej (a przy tym mogącej liczyć na sporo cytowań) monografii regionalnej (patrz niżej). Przykład znacznego postępu prac analitycznych dzięki zaangażowaniu jednego badacza, wykonującego je systematycznie stanowią analizy w regionach zachodniopomorskim, kujawsko-pomorskim oraz dolnośląskim (tu była to mała grupa doktorantów). Może to być także pomysł na jednolitą serię prac licencjackich i magisterskich pisanych u jednego promotora, co zdecydowanie ułatwia prowadzenie seminarium. Tą drogą można pozyskiwać specjalistów w kolejnych regionach, którzy realizowaliby tam kolejne badania, będąc na miejscu i znając środowiska. Ta metoda, zastosowana przez piszącego te słowa po raz pierwszy sprawdziła się w Wielkopolsce w latach 2009-2012, a częściowo została zastosowana również w regionie kujawsko-pomorskim. Co do osób zarządzających turystyką w samorządach, a szczególnie ich promocją turystyczną dobrym sposobem mogłoby być wskazywanie im przykładów już zrealizowanych analiz mikroregionów, które zapoczątkowały prace nad koncepcjami i strategiami rozwoju tego wymiaru aktywności gospodarczej albo wskazać na lokalne produkty bazujące na zasobach o podobnym profilu tematycznym (pakiety, ekomuzea) oraz szlaki tematyczne łączące takie zasoby w sąsiadujących powiatach, „odkryte” czy raczej uświadomione dzięki poszczególnym analizom. Jeśli są na to środki (np. udostępnione przez samorząd powiatowy), to publiczne przedstawienie wyników analizy może być połączone ze spotkaniem lokalnych interesariuszy turystyki kulturowej (w tym tych zidentyfikowanych podczas badania) i może skutkować powstaniem zespołu inicjującego działania na rzecz lokalnego produktu rekomendowanego przez autora analizy. Tu dużo zależy od motywacji władz powiatu, ale i charyzmy oraz siły przekonywania samego badacza.

W tym kontekście można odpowiedzieć na kolejne, szóste pytanie dra Gorączko. Propozycja współpracy w wykonywaniu analiz mikroregionalnych może być kierowana do pracowników katedr turystyki i ich zespołów (skala badania regionów), do

poszczególnych promotorów prac licencjackich lub magisterskich, a za ich pośrednictwem do ich studentów (kolejne przypadki mikroregionów). Do pojedynczych analiz można zachęcać liderów lokalnych organizacji turystycznych, pracujących w tym zakresie w zespole z doświadczonym badaczem, autorem innych już wykonanych analiz lub posiadających akademicki *background* i zdolnych do ich wykonania samodzielnie. Natomiast decydentów samorządowych można zachęcać do finansowania badań swojego terenu, na przykład realizowanych przez członków redakcji „Turystyki Kulturowej”, którzy mają doświadczenie w tym zakresie (a takich jest na ten moment przynajmniej trzech). Być może warto opracować takie propozycje w imieniu redakcji i napisać je do departamentów turystyki i promocji władz powiatowych ośrodków średniej wielkości, szczególnie tych z przypuszczalnie wysokim potencjałem możliwym do zagospodarowania w relatywnie krótkiej perspektywie w budowie produktu lub do wykorzystania w opracowywaniu kolejnej strategii rozwoju turystyki.

Odnosząc się do kwestii szans zauważenia raportu na temat analizy przez samorządowych decydentów, warto wskazać dwa wymiary tego zagadnienia. Otóż w zakresie poszukiwania współpracy i finansowania samego badania argumentem będzie właśnie raport o charakterze naukowym, ponieważ zawiera on wielowymiarowe i porównawcze rozpoznanie własnego potencjału mikroregionu z bogatą bazą faktograficzną, dając tym samym punkt wyjścia do opracowania koncepcji rozwoju oferty danego obszaru. Na tym można budować analizy strategiczne (jak wspomniane SWOT – a nie bez tego!). Taki raport stanowi także pożądany argument w zabiegach o wsparcie dla realizacji lokalnej strategii rozwoju turystyki ze środków przeznaczonych na kulturę (w tym pielęgnację i popularyzację dziedzictwa) oraz turystykę i aktywność rekreacyjną (tak, na obydwie!). Natomiast już po realizacji badania, do samorządu i pozostałych interesariuszy turystyki kulturowej w danym mikroregionie, najciekawsza w raporcie jest jego część wnioskowa (zawsze z konkretnymi rekomendacjami) a praktycznie użyteczne są jego załączniki, tj. „Powiat X jako obszar recepcji turystyki kulturowej”, zarys dziejów z uwzględnieniem tworzenia zasobów dziedzictwa, czy przede wszystkim: propozycja pobytu turystyczno-kulturowego w mikroregionie. One to bowiem pokazują, jak to można wykorzystać zidentyfikowane zasoby i poprawić aktualną ofertę. Takie rozszerzone wersje od samego początku (2008 r.) towarzyszą raportom i są publikowane w naszym czasopiśmie [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2025b]. Na podstawie samego raportu można

przeprowadzić szkolenie, a na podstawie wymienionych komponentów już warsztat, podczas którego mogą być zainicjowane grupy interesariuszy budujące lokalne produkty, a na podstawie serii raportów w sąsiadujących mikroregionach, współpracujące na rzecz szlaków opartych na interpretacji dziedzictwa [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2021, s. 447-523; Duda 2018] lub obszarowych organizacji i produktów tematycznych takich jak ekomuzea [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2020, s. 398-418].

Na zakończenie jedna uwaga o aktualizacji samej metody badania potencjału turystyczno-kulturowego obszarów. Jako narzędzie mające zapewnić zarówno aktualną oceną rzeczywistego potencjału, jak i porównywalność wyników wymaga ona korekt i uzupełnień wraz z czasem, co zresztą zostało z góry zaznaczone przy jej propozycji, i co odbijają kolejne wydania monografii, w której została na zaproponowana i jest opisana [Mikos v. Rohrscheidt 2016]. Nie zmieniono punktacji poszczególnych atrakcji i doświadczeń, co pozwala zachować porównywalność analiz najstarszych i najnowszych, podobnie jak niezmienione są proporcje oceny między poszczególnymi kategoriami i podkategoriami, umożliwiające ustalenie potencjału w poszczególnych zakresach. Jednak do kolejnych nowszych kwestionariuszy analizy do odnośnych kategorii wprowadzono uściślenia i rozszerzenia (np. terminu mikroevent, wraz z jego kolejnymi rodzajami), nowsze formy doświadczeń eksploracyjnych (*geocaching*), nowsze sposoby organizacji eksploatacji turystycznej (tematyczne i obszarowe aplikacje), a nawet nowe rodzaje atrakcji (trwałe murale). Takie zmiany powinny następować na podstawie konsultacji autora metody oraz jej wykonawców, w szczególności tych, którzy stosują ją wielokrotnie na przestrzeni lat oraz osób koordynujących badania (np. w regionach i na poziomie kraju). Jedną z nich jest zresztą Autor pytania, którego wkład w postępujący proces ustalania krajowego potencjału, jak i eksperckie doświadczenie w tym obszarze należy ocenić bardzo wysoko. Podzielam przekonanie dra Marcina Gorączko, że postępy w wykonaniu pełnej i przydatnej analizy potencjału turystyczno-kulturowego kraju zależą od przyjęcia jednolitej strategii z konkretnym horyzontem czasowym. Powinno tak być, choćby ze względu na ryzyko przedłużającego się badania rozproszonych mikroregionów, które przez długi czas nie pozwoli pozyskać opisanych wyżej pożytków w skali regionalnej, a wyniki badań już przed ich zakończeniem byłyby częściowo nieaktualne ze względu na bardzo długi czas dzielący moment ich ustalenia dla pierwszych obszarów od tego, kiedy pozyskano je dla ostatnich w danym regionie. Znacznie trudniej, biorąc pod uwagę ich realistyczność, wskazać efektywne metody działania, pozwalające na szybką

i realizację analizy dla całego kraju. Optymalnym rozwiązaniem byłby tu grant badawczy dla zespołu, który działałby równolegle we wszystkich regionach (województwach). Dążąc do uzyskania takiego grantu – w czym piszący te słowa chętnie weźmie udział – warto jednocześnie zastanowić się nad działaniami połowicznymi, które i bez niego zapewniłyby porównywalność wyników badań potencjału i wiarygodność ustaleń w odniesieniu do regionu. Przykładowo, w Uniwersytecie Zielonogórskim, gdzie aktualnie podjęliśmy kontynuację analiz potencjału rozpoczętych przez samodzielnych badaczy już w 2014 roku [Suszczewicz, Mikos v. Rohrscheidt 2014; Maćkowska 2014] i przerwane w 2015 roku [Suszczewicz 2015]. Zdecydowaliśmy się na stworzenie zespołu roboczego w ramach Katedry Turystyki i Rekreacji i wykonanie wszystkich pozostałych analiz w ciągu dwóch najbliższych lat, z jednoczesną aktualizacją już wykonanych (ze względu na długi okres od ich przygotowania) przez ich autorów. Starsze (i zaktualizowane) analizy nie będą już ponownie publikowane na łamach czasopisma, natomiast (zgodnie z planem) wejdą do zbiorowej monografii, gdzie – uzupełnione – o przynajmniej jeden raport na temat głównego szlaku kulturowego i rozdział o cyklicznych eventach kulturalnych przyciągających turystów, będą trzonem dzieła pod roboczą nazwą „Atlas turystyczno-kulturowy regionu lubuskiego”. Być może to jest poszukiwane rozwiązanie z cechami strategii, wymagające współdziałania w niedługim okresie zmotywowanego zespołu (lub benedyktyńskiej pracy jednego czy dwojga badaczy). Być może taka perspektywa pozyskania własnego „atlasu”, który można zapisać na konto instytutu czy w ogóle uczelni zainteresuje nie tylko decydentów komórek organizacyjnych w podmiotach naukowych, ale także władzy regionalnej. Warto o tym podyskutować z jej przedstawicielami.

Bibliografia

- Alexandrowicz Z., Kućmierz A., Urban J., Oteska-Budzyń J., 1992, *Waloryzacja przyrody nieożywionej obszarów i obiektów chronionych w Polsce*, Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa
- Antoniewicz B., Mikos v. Rohrscheidt A., 2015, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego miasta Jarocin i powiatu jarocińskiego (na dzień 12 maja 2015)*, „Turystyka Kulturowa”, nr 5, s. 80-107
- Bartkowski T., 1971, *O metodyce oceny środowiska geograficznego*, „Przegląd Geograficzny”, t. 43, z. 3, s. 263-281
- Bartkowski T., 1986, *Zastosowania geografii fizycznej*, PWN, Warszawa

- Chudy-Hyski D., 2007, *Wybrane aspekty turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” (PAN Oddział w Krakowie), nr 2, s. 155-162
- Cudny W., 2006, *Przemiany przestrzenne i funkcjonalne Tomaszowa Mazowieckiego w okresie transformacji ustrojowej*, „Szlakami Nauki” (Łódzkie Towarzystwo Naukowe), t. 35
- Cudny W., 2008, *The study of the landscape physionomy of urban areas – the methodology development* [in:] *Metohods of landscape research*, „Dissertation Commision of Cultural Landscape Polish Geographical Society”, No 8, s. 74-85
- Czornik K. Twardzik M., Gibas P. Polko A., 2012, *Ocena gospodarowania zasobami przestrzeni*, [w:] M. Czornik (red.), *Gospodarowanie przestrzennymi zasobami miasta w świecie ponowoczesnym*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice, s. 179-213
- Dubel K., 2000, *Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok
- Dubel K., Szczygielski K., 1982, *Ocena przydatności środowiska przyrodniczego województwa katowickiego dla potrzeb turystyki i wypoczynki*, „Czasopismo geograficzne”, t. 53, nr 2, s. 159-178
- Duda T., 2018, *Szlak dziedzictwa kulturowego jako produkt identyfikujący tożsamość i stymulujący dywersyfikację turystyki w regionie – na przykładzie budowanego Szlaku Gryfitów (Pomorze Zachodnie)*, „Turystyka Kulturowa”, nr 4, s. 95-112
- Działania na rzecz odpowiedniej jakości powietrza w uzdrowiskach*, Najwyższa Izba Kontroli, Informacja o wynikach kontroli, Delegatura NIK w Krakowie, 2024 (LKR.430.1.2024, Nr ewid. 18/2024/P/23/063/LKR)
- Dziegieć E., Liszewski S., 2002, *Rozwój badań geografii turystyki w Polsce w XX wieku*, „Turyzm”, nr 12/2, s. 33-49
- Fornal-Pieniak B., Kosewska M., 2009, *Walory środowiska kulturowego Ciężkowicko-Rożnowskiego Parku Krajobrazowego na przykładzie gmin Gromnik i Ciężkowice*, [w:] *Turystyka w lasach i na obszarach przyrodniczo cennych*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej (Rogów)”, nr 23, s. 180-186
- Gołembski G., 1999, *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, PWN, Warszawa
- Gorączko M., 2020a, *Ocena potencjału turystyczno-kulturowego w Polsce – stan zaawansowania badań i perspektywy ich kontynuacji*, „Turystyka Kulturowa”, nr 6, s. 39-63
- Gorączko M., 2020b, *Analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów w Polsce – wprowadzenie do kolekcji tematycznej*, „Turystyka Kulturowa”, nr 6, s. 236-246
- Jackowski A., 1992, *Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego (1936-1939). Zarys działalności dydaktycznej i naukowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace geograficzne”, z. 89, s. 39-57
- Janas M., 2009, *Waloryzacja potencjału turystyczno-kulturowego miasta Jarocina i powiatu jarocińskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 3, 30-38
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2010, *Produkt turystyczny. Pomysł, organizacja, zarządzanie*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
- Kamiński J., Podgórska A., Roszak C., 2021, *Zastosowanie regionalizacji fizycznogeograficznej w audycie krajobrazowym województwa wielkopolskiego*, [w:] A. Macias, S. Bródka (red.), *Regiony fizycznogeograficzne województwa wielkopolskiego*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 329-338

- Kot R., 2005a, *Ocena georóżnorodności klimatu na przykładzie fordońskiego odcinka doliny dolnej Wisły i jej otoczenia w skali 1 : 25000*, [w:] A. Szponar, S. Horska-Schwarz (red.), *Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, nr 17, s. 257-271
- Kot R., 2006, *Georóżnorodność – problem jej oceny i zastosowania w ochronie i kształtowaniu środowiska na przykładzie fordońskiego odcinka doliny dolnej Wisły i jej otoczenia*, „Studia Societatis Scientiarum Toruniensis, Sectio C – Geographia et Geologia”, t. 11, nr 2
- Kot. R., 2005b, *Ocena georóżnorodności rzeźby terenu na przykładzie fordońskiego odcinka doliny dolnej Wisły i jej otoczenia w skali 1: 25000*, [w:] A. Kostrzewski, R. Kolander (red.), *Funkcjonowanie geoeosystemów Polski w warunkach zmian klimatu i różnokierunkowej antropopresji*, „Biblioteka Monitoringu Środowiska”, s. 475-484
- Kożuchowski K., 2005, *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*, Wydawnictwo Kurpisz S.A., Poznań
- Leszczycki S., 1938, *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, „Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 20
- Leszczycki S., 1937, *Podhale jako region uzdrowiskowy. Rozważania z geografii turystyki*, „Prace Studium Turyzmu Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie” (Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki), nr 1
- Lisowski K., 1938, *Zagadnienia planowego zagospodarowania regionów*, „Biuletyn Urbanistyczny”, t. 6, nr 2, s. 5-12
- Łyczkowska G., 2021, *Wykorzystanie regionalizacji fizycznogeograficznych w planowaniu przestrzennym na szczeblu regionalnym*, [w:] A. Macias, S. Bródka (red.), *Regiony fizycznogeograficzne województwa wielkopolskiego*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s.323-327
- Maćkowska I., 2014, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego miasta Międzyrzecz i powiatu międzyrzeckiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 10, s. 69-84
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno
- Mikos von Rohrscheidt A., 2011, *Potencjał turystyczno-kulturowy Poznania i okolic*, [w:] A. Mikos von Rohrscheidt (red.), *Obcy w Poznaniu. Historyczna metropolia jako ośrodek turystyki kulturowej*, Kultuor.pl/Proksenia, Poznań–Kraków, s. 77-93
- Mikos von Rohrscheidt A., 2016, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, wyd. III, KulTour.pl, Poznań
- Mikos von Rohrscheidt A., 2020, *Zarządzanie w turystyce kulturowej, t II: Obszary, relacje, oferta*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Mikos von Rohrscheidt A., 2025, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego Zielonej Góry i powiatu zielonogórskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1
- Mikos von Rohrscheidt A., 2025a, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego Zielonej Góry i powiatu zielonogórskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1, s. 170-221
- Mikos von Rohrscheidt A., 2021, *Interpretacja dziedzictwa w turystyce kulturowej. Konteksty, podmioty, zarządzanie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Mikos von Rohrscheidt, 2010, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Proksenia, Kraków
- Mileska M. I., 1963, *Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju*, „Prace Geograficzne Instytutu Geografii PAN”, nr 43

- Nowacki M., Awedyk M., Kowalczyk-Anioł J., Królikowska K., Pstrocka-Rak M., 2017, *Strategie rozwoju turystyki w Polsce w kontekście zrównoważonego rozwoju*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 473, s. 381-389
- Parzych K., 2010, *Ocena zróżnicowania atrakcyjności przestrzeni turystycznej województwa kujawsko-pomorskiego*, [w:] R. Muszkieta, W. Żukow, M. Napierała, E. Saks (red.), *Stan i rozwój regionalnego sportu i rekreacji*, Wyższa Szkoła Gospodarki, Bydgoszcz, s. 109-124, Monografie nr 9-10,
- Parzych K., 2010, *Uwarunkowania i ocena potencjału turystycznego województwa podlaskiego*, [w:] *Potencjał turystyczny – zagadnienia przestrzenne*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 590, „Ekonomiczne Problemy Usług”, nr 52, s. 173-182
- Plit J., 2016, *Krajobrazy kulturowe i ich przemiany*, „Prace Geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN”, nr 253
- Potocka I., 2009, *Atrakcyjność turystyczna i metody jej identyfikacji*, [w:] Z. Młynarczyk, A. Zajadacz (red.), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań, s. 19-32, seria: Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace, t. 3
- Radziejowski J., 1979, *Problemy oceny środowiska geograficznego dla potrzeb turystyki*, „Przegląd Geograficzny”, t. 51, nr 4, s. 703-716
- Raport problemowy na temat jakości powietrza w uzdrowiskach w Polsce w roku 2023*, Główny Inspektor Ochrony Środowiska, Warszawa 2024
- Rogowski M., 2010, *Ocena atrakcyjności turystycznej fragmentu sieci szlaków pieszych w Karkonoskim Parku Narodowym*, „Opera Corcontica”, nr 47, suppl. 1, s. 303-314
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych, Dz. U. z 2024 r. poz. 537, z późn. zm.
- Siemiątkowska U., Kaczmarek G., 1968, *Klasyfikacja terenów dla różnych form rekreacji metodą waloryzacji*, „Miasto”, nr 3, s. 17-23
- Skóra P., Wilczyńska-Michalik W., Szpiech M., 2010, *Waloryzacja środowiska geograficznego Nadleśnictwa Rymanów pod kątem atrakcyjności turystycznej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica”, t. 1, nr 93, s. 40-48
- Solon J., Chmielewski T. J., Kistowski M., Matuszkiewicz J. M., Myczkowski Z., Myga-Piątek U., 2014, *Identyfikacja i ocena krajobrazów - metodyka oraz główne założenia*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Warszawa
- Sołogub A., 2008, *Walory turystyczne Parku Mużakowskiego*, „Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią”, t. 59, s. 161-177, Seria A – Geografia Fizyczna
- Sołowiej D., 1987, *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań
- Sołowiej D., 1992, *Weryfikacja ocen integralnych atrakcyjności środowiska przyrodniczego człowieka w wybranych systemach rekreacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań
- Stec A., 2017, *Porównanie metody Hellwiga i metody waloryzacji według bonitacji punktowej do oceny atrakcyjności turystycznej gmin na przykładzie województwa podkarpackiego*, „Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych”, t. 18, z. 2, s. 314-323
- Suszciewicz M., 2015, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu nowosolskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 10, s. 90-100
- Suszciewicz M., Mikos von Rohrscheidt A., 2014, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu żarskiego*, „Turystyka Kulturowa” nr 8, s. 72-85

- Szwacka-Mokrzycka J., 2012, *Znaczenie turystyki w strategii rozwoju gminy*, „Studia Ekonomiczne i Regionalne”, t. 5, nr 1, s. 28-33
- Tokarska-Osyczka A., Iszkuło G., 2014, *Waloryzacja przyrodniczo-krajobrazowa, kulturowa oraz ocena atrakcyjności turystycznej gmin na terenie Pojezierza Międzychodzko-Sierakowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego” nr 153, „Inżyniera Środowiska” nr 33, s. 67-81
- Torowska J., 2008, *Edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków
- Torowska J., 2014, *Edukacja kulturalna, ekologia kulturalna, edukacja krajobrazowa i współczesna ranga ogrodu zabytkowego (próba ujęcia pedagogicznego)*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, nr 5-A, s. 69-96
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz. U. z 2024 r. poz. 1292, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. z 2024 r. poz. 1130, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych, Dz. U. z 2024 r., poz. 1420 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, Dz. U. z 2024 r. poz. 107 z późn. zm.
- Warszyńska J., 1970, *Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej (zarys metody)*, „Prace Geograficzne Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 27, s. 103-113
- Warszyńska J., 1971, *Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej*, „Prace Geograficzne Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 49, s. 13-35
- Warszyńska J., 1974, *Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie woj. krakowskiego)*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Geograficzne, nr 58
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa
- Winiarski W., Janeczko E., 2011, *Ocena walorów krajobrazowych wybranych alei na terenie gminy Dubieninki*, „Roczniki Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego”, nr 59, s. 77-84
- Wolski J., 2002, *Kompleksowa (geoekologiczna) metoda oceny walorów przyrodniczych dużej rzeki (na przykładzie Małopolskiego Przełomu Wisły)*, „Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych”, nr 23-24, s. 125-153
- Ziarnicka-Wojtaszek A., Zawora T., 2011, *Wybrane metody oceny atrakcyjności agroturystycznej terenów wiejskich*, „Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich” (PAN Oddział w Krakowie, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi), nr 2, s. 235-245
- Żynda S., 1979, *Waloryzacja przyrodniczych komponentów środowiska geograficznego obszarów województw zielonogórskiego i leszczyńskiego dla rekreacji*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego, Poznań, (monografie), nr 116

Materiały internetowe

- Audyt krajobrazowy województwa dolnośląskiego*, Instytut Rozwoju Terytorialnego, Wrocław, marzec 2025, [online:] <https://bip.dolnyslask.pl/m,2731,audyt-krajobrazowy.html>, dostęp: 15.05.2025
- Audyt krajobrazowy województwa wielkopolskiego*, Samorząd Województwa Wielkopolskiego, Wielkopolskie Biuro Planowania Przestrzennego, Poznań, 2023,

- [online:] <https://bip.umww.pl/292---647---audyt-krajobrazowy-województwa-wielkopolskiego>, dostęp: 15.05.2025
- Mikos von Rohrscheidt A (oprac.), 2014, *Strategia rozwoju turystyki dla Powiatu Gnieźnieńskiego z ujęciem produktów turystycznych na lata 2008–2020 (dokument zaktualizowany w roku 2014)*, [w:] Starostwo Powiatowe Gniezno, [online:] https://www.powiat-gniezno.pl/files/file_add/download/329_strategia_rozwoju_turystyki_dla_powiatu_gnieznienskigo_z_ujeciami_produkow_turystycznych_zaktualizowany_2014.pdf, dostęp: 20.06.2025
- Mikos von Rohrscheidt A. 2025b, *Analiza potencjału turystyczno-kulturowego Zielonej Góry i powiatu zielonogórskiego – wersja rozszerzona raportu i propozycja pobytu*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1, [w:] Turystyka Kulturowa Portal popularyzacyjny, [online:] <http://turystykakulturowa.eu/wp/tag/powiat-zielonogorski>, dostęp: 20.06.2025
- UNWTO Annual Report 2017, World Tourism Organisation, [online:] <https://www.unwto.org/global.publication/unwto-annual-report-2017>, dostęp: 15.05.2025